

ABDULLA QAHHORNING “O‘G‘RI” HIKOYASIDA FONOLINGVISTIK VOSITALAR

Oydinov Tursunmurod Yusipovich
Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek adibi Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasida qo‘llanilgan fonolingvistik vositalar ilmiy tahlil qilinadi. Maqolada alliteratsiya, assonans, onomatopeya, paronomaziya va fonematik takrorlar kabi fonolingvistik hodisalarning matn semantikasini boyitishdagi o‘rni ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot davomida hikoyaning badiiy-uslubiy xususiyatlari fonolingvistika metodlari yordamida o‘rganilgan hamda tovush vositalarining obrazlilik va estetik ta’sir yaratishdagi funksiyalari aniqlangan.

Kalit so‘zlar: fonolingvistika, alliteratsiya, assonans, onomatopeya, tovush taqlidi, badiiy matn.

Fonolingvistika – tilshunoslikning bir bo‘limi bo‘lib, u badiiy matnlardagi tovush qurilishining semantik, stilistik va estetik funksiyalarini o‘rganadi. Badiiy asarlarda tovush vositalarining qo‘llanilishi tasodifiy hodisa emas, balki muallifning ongli badiiy niyatining ifodasidir. O‘zbek adabiyotining namoyandalaridan biri Abdulla Qahhor o‘zining hikoyachilik mahorati bilan adabiy jarayonda alohida o‘rin tutadi.

“O‘g‘ri” hikoyasi Abdulla Qahhorning ijodiy merosida muhim o‘rin egallaydi. Bu asar sodda, ammo o‘tkir syujeti, lo‘nda va aniq tili, psixologik chuqurligi bilan ajralib turadi. Maqolada mazkur hikoyada fonolingvistik vositalar qanday qo‘llanilganligi va ular asarning badiiy-uslubiy qiymatini qanday oshirganligi tahlil qilinadi.

O‘zbek fonolingvistikasiga doir ilmiy ishlar orasida A. Mamatov, H. Ne‘matov, R. Rasulov, Sh. Raxmatullayevlarning tadqiqotlari alohida ahamiyat kasb etadi. Biroq Abdulla Qahhor hikoyalarining fonolingvistik tahlili yetarli darajada o‘rganilmagan bo‘lib, bu sohada qo‘shimcha tadqiqotlarning zaruriyati sezilmoqda.

Fonolingvistika sohasida jahon tilshunosligida ko‘plab fundamental tadqiqotlar olib borilgan. R. Yakobsonning poetik funksiya nazariyasi, L. Bloomfieldning tovush belgisi haqidagi qarashlari, J. Krikmas va P. Delattrening akustik-fonologik tadqiqotlari bu soha rivojiga ulkan hissa qo‘shgan. O‘zbek tilshunosligida esa N. Mahmudov, B. Tursunov va boshqalarning uslubiyat sohasidagi ishlari fonolingvistik tahlilning nazariy asoslarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Abdulla Qahhor ijodi haqida bir necha yirik monografiyalar yaratilgan: O. Sharafiddinov adibning uslub xususiyatlarini, M. Qo‘shjonov esa hikoyachilik mahoratini keng yoritib bergan. Shu bilan birga, ushbu ishlarda fonolingvistik jihatlar yetarlicha aks ettirilmagan, bu esa hozirgi tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Matn tahlilida fonolingvistik birliklar aniqlanib, ularning semantik va stilistik vazifasi o‘rganildi.

Alliteratsiya – bir yoki bir necha undosh tovushlarning so‘z boshida yoki so‘z ichida muntazam takrorlanishidir. Abdulla Qahhor “O‘g‘ri” hikoyasida alliteratsiyadan matn ritmini ta‘minlash va emotsional ta‘sirni kuchaytirish maqsadida keng foydalanadi. Masalan, hikoyaning ayrim parchalarida **q**, **k**, **t** undoshlarining takrorlanishi matn musiqiyligini oshirib, o‘quvchida muayyan kayfiyat hosil qiladi.

Hikoyada undosh takrorlari nafaqat estetik, balki semantik vazifa ham bajaradi: keskin undoshlarning takrorlanishi keskinlik, ziddiyat holatlarda qo‘llanilsa, yumshoq undoshlarning takrorlanishi lirik, nostalji kayfiyatini ifodalaydi. Masalan, qahramonning ruhiy iztirobini tasvirlash paytida **q** va **g** undoshlarining takrorlanishi adibning muallif munosabatini ifoda etishga xizmat qiladi.

Assonans – unli tovushlarning muayyan ohangdoshligi va takrori asosida yaratiladigan tovush san‘atidir. “O‘g‘ri” hikoyasida unli tovushlar tizimi matnning ekspressiv-emosional bo‘yoqlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. **O**‘ va **u** unlilarining takrorlanishi ko‘pincha qayg‘u, tushkunlik, iztirobli holat ifodasi uchun qo‘llanilishi kuzatiladi.

Hikoyaning ayrim o‘rinlarida **a** unlisining hukm surishi matn ohangiga yorqinlik va hayotiylik baxsh etadi. Matn fonetik jihatdan tahlil qilinganda, Qahhor unli tovushlardan mahorat bilan foydalanib, har bir sahnaning o‘ziga xos emotsional rangi uchun alohida tovush palitrasini yaratgani ma‘lum bo‘ladi.

Onomatopeya – tabiat, hayvonot olami yoki insoniy harakatlarning tovushini taqlid qilib yasalgan so‘zlar va ifodalar majmuasidir. Abdulla Qahhor onomatopeyadan realistik tasviriylilikni kuchaytirish maqsadida foydalanadi. “O‘g‘ri” hikoyasida bu hodisa matnning hayotiyligini ta‘minlash uchun qo‘llanilgan: eshik g‘ichirlagani, qadamlar shovqini, yig‘i tovushi kabi tasvirlar chuqur tovush taqlidi vositalari bilan boyitilgan.

Hikoyada onomatopeyalar ikki xil vazifani bajaradi: birinchidan, real borliqni jonli tasvirlash – sharoit yaratish vazifasi; ikkinchidan, qahramonning ichki holatini tovush orqali ifodalash – psixologik portret yaratish vazifasi. Bu ikki vazifaning uyg‘unligi Qahhor onomatopeyadan olib kelgan badiiy natijaning yuksak saviyadaligini ko‘rsatadi.

Paronomaziya – tovush tuzilishi jihatidan o‘xshash, ammo ma’no jihatidan farqli so‘zlarni yonma-yon qo‘llash asosida yaratiladigan stilistik figuradir. Qahhor paronomaziyani asosan komik va satirik ohang berish maqsadida ishlatadi. “O‘g‘ri” hikoyasida muallif shu usul orqali qahramonlarning nutqini individuallashtiradi va ijtimoiy muammo zaminida kulguli holat yaratadi.

Bundan tashqari, hikoyada tovushlarning ritmik takrori orqali yaratilgan musiqiy parchalar ham uchraydi. Ayniqsa, dialog sahnalarida qahramonlar nutqida fonetik simmetriya yaratilishi Qahhorning til mahoratining ko‘rsatkichidir.

Fonematik takror – so‘z va jumalardagi muayyan fonemalarning sistematik ravishda qaytarilishidir. Bu hodisa nasriy matnga she’riy ritm bag‘ishlab, o‘quvchi idrokini yorqin estetik tajribaga yo‘naltiradi. “O‘g‘ri” hikoyasida umumiy fonetik ritmning o‘ziga xosligi sinonimik va antonimik so‘z juftliklari, morfemik takrorlar bilan chambarchas bog‘liq.

Hikoya matnining fonetik statistikasini tahlil qilganda, ma’lum bo‘ladiki, adib undosh fonemalarning zichligi bilan baland dramatik nuqtalarni, unli fonemalarning hukm surishi bilan esa lirik sahnalarni belgilaydi. Bu ongli fonetik strategiya nasriy matnda she’riy effekt yaratadi.

Intonatsiya va pauza nasriy matndagi fonolingvistik tizimning muhim komponentlaridir. “O‘g‘ri” hikoyasida gap tuzilishi orqali ifodalangan intonatsion shakllar qahramonlarning ruhiy holatini, muallif munosabatini va matnning emotsional sur’atini belgilaydi. Qisqa, kesik-kesik gaplar keskinlik va dramatizm yaratsa, uzun, oqimli gaplar xotirjamlik yoki tavsif xarakterini anglatadi.

Pauzalar, xususan, hikoyaning kulminatsion nuqtalarida matn tarkibida ko‘p nuqta (...) orqali ifodalanib, o‘quvchini muayyan hissiy holatga tayyorlaydi. Bu fonetik-grafik usul Qahhor prozasining harakterli belgilaridan biridir.

Ushbu tadqiqot shuni tasdiqlaydi: Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasi fonolingvistik jihatdan boy va serqatlam asardir. Matnda qo‘llangan tovush vositalari tasodifiy emas, balki yaxlit badiiy sistema sifatida ishlaydi. Alliteratsiya, assonans, onomatopeya, paronomaziya va fonematik takrorlar majmui hikoyaning emotsional-estetik ta’sirini kuchaytiradi va uning badiiy qiymatini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Абдулла Қаҳҳор. Асарлар тўплами. – Тошкент: Ўздавнашр, 1958. – 3-жилд.

2. Маматов А. Ўзбек тилида фразеологик бирликлар услубияти. – Тошкент: Фан, 1984. – 180 б.
3. Маҳмудов Н. Тил – бадиият кўзгуси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1984. – 196 б.
4. Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили система лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 220 б.
5. Қўшжонов М. Абдулла Қаҳҳор ҳикоячилиги. – Тошкент: Фан, 1982. – 240 б.
6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изохли фразеологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – 245 б.
8. Шарафиддинов О. Абдулла Қаҳҳор: ҳаёт ва ижод. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт, 1977. – 312 б.